दुवोयु त्रि॰ दुवः परिचर्यामिच्छति क्यचि वेदे वा पदकार्यम् उन्। परिचरणेच्छौ। "स तु श्रुधि श्रुत्या यो दुवोयुः" ऋ॰ ६।३६।५। "दुवोयुरस्मदीयं परिचरणमात्मन इच्छन्" भा॰ पक्षे दुवस्यु तत्रार्थे

दुश्चर त्रि॰ दुःखेन चर्यते दुर्+चर–कर्मणि खल्। चरितुमशक्ये १दुःखेन चरणीये "चरतः किल दुश्चरं तपः" रघुः "स्थाने तपो दुश्चरमेतदर्थम्" कुमा॰ "अहं प्रजाः सिसृक्षुस्तु तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम्" मनुः। दुःखेन दुष्टं वा चरति चर्+अच्। १शम्बुके हारा॰ २भल्लूके पुंस्त्री॰ राजनि॰।

दुश्चरित न॰ दुष्टं चरितम् प्रा॰स॰। १दुष्कृते पापे "इह दुश्चरितैः केचित् केचित् पूर्वकृतैस्तथा। प्राप्नुवन्ति दुरात्मानो नरा रूपविपर्ययम्"। "यथा महाह्रदं प्राप्य क्षिप्तं लोष्टं निमज्जति। तथा दुश्चरितं सर्वं वेदे त्रिवृति मज्जति" मनुः। दुःखेन चरितम्। २कृच्छ्रेण कृते त्रि॰ दुस्थं चरितं यस्य प्रा॰ब॰। ३तद्युक्ते त्रि॰।

दुश्चर्मन् पु॰ दुःस्थितं चर्म यत्र प्रा॰७ब॰। १स्वभावतोऽनावृतमेढ्रे रोगभेदे। "हेमहारी तु कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः" याज्ञ॰। २कोठरोगे राजनि॰।

दुश्चारित्र न॰ चरित्रमेवं स्वार्थे अण् चारित्रं दुष्टं चारित्रम् प्रा॰स॰। दुष्टे चरित्रे पापे। दुःस्थितं चारित्रमस्य प्रा॰ब॰। १दुष्टचरित्रयुक्ते त्रि॰ "शूद्रो राजन्! भवति ब्रह्मबन्धुर्दुश्चारित्रोयश्च धर्मादपेतः" भा॰शा॰६३अ॰।

दुश्चिकित्स्य त्रि॰ दुर्+कित–स्वार्थे सन् कर्मणि यत्। दुःखेन चिकित्सनीये प्रतिकार्ये रोगे। सुश्रुतोक्ताः ते च रोगा अवारणीयशब्दे ४४९पृ॰ दर्शिताः।

दुश्चिक्य न॰ लग्नात् तृतीये राशौ "त्रित्रिकोणञ्च नवधं दुश्चिक्यं स्यात् तृतीयकम्" ज्यो॰त॰

दुश्च्यवन पु॰ दुःसहं च्यवनं चालनमस्य दुःसहश्च्यवनः शिवो येन वा प्रा॰ब॰, दुर्+च्यु–ल्यु, "छन्दसि गत्यर्थेभ्यः" पा॰ युच् वा। इन्द्रे अमरः "युत्कारेण दुश्च्यवनेन धृष्णुना" ऋ॰ १०।१०२।२ "दुश्च्यवनेनान्यैरविचाल्येन" भा॰ बहुकालानन्तर स्वस्थानात् पतनात् तस्य तथात्वम्। एकैकमन्वन्तरे हि चतुर्दश इन्द्रा भवन्तीति एकसप्ततिमहायुगस्य मन्वन्तरकालस्य चतुर्दशोभागः किञ्चिदधिकपञ्चसहस्रयुगात्मकस्तत्कालस्ततोऽनन्तरं तस्य पतनात् तथात्वम्। चतुर्दश इन्द्राश्च कल्पभेदेन भिन्ननामानः इन्द्रशब्दे ९४५पृ॰ दर्शिताः। च्यवनेन शिवेनाभिभूतत्वात् तस्य तथात्वम् "असूयतश्च शक्रस्य वज्रेण प्रहरिष्यतः। सवज्रं स्तम्भयामास तं बाहुं परिघोपमम्" भा॰अनु॰ १६॰अ॰ "बाहुं सवज्रं शक्रस्य क्रुद्धस्यास्तम्भयत् प्रभुः" मल्लिनाथधृतपुराणम्।

दुश्च्याव त्रि॰ दुःखेन च्याव्यतेऽसौ दुर्+च्यु–णिच् कर्मणि खल्। १दुःखेन च्यावनीये। २महादेवे पु॰ "दुश्च्यावश्च्यवनो जेता हन्ता ब्रह्मद्विषां हरः" भा॰क॰३४अ॰

दु(दुः)श्श्रव न॰ दुःखेन श्रूयतेऽसौ दुर्+श्रु–खल् वा रेफस्य श्चुत्वम्। श्रुतिदुःखावहे परुषवर्णयुक्ते काव्यदोषभेदे "दुःश्रवं त्रिविधाश्लीलानुचितार्थप्रयुक्तता" इत्युपक्रमे परुषवर्णतया श्रुतिदुःखावहत्वं दुःश्रवत्वमिति सा॰द॰ लक्षयित्वा यथा "कार्त्तार्थं यातु तत्वङ्गी" इत्युदाहृतम्। तस्य चापरनाम श्रुतिकटुरिति चन्द्रालोके उक्तम् "भवेच्छ्रुतिकटुर्वर्णः श्रवणोद्वेजने पटुः"। अत्र स्वघटकवर्णस्यैव परुषत्वेन तद्घटितकाव्यस्य तथात्वं "पदे पदांशे वाक्येऽर्थे सम्भवन्ति रसेऽपि ते" सा॰द॰ सामान्यतो दोषाणां पञ्चधोत्कीर्त्तनेऽपि श्रुतिकटुदोषस्य पदतदंशवाक्येष्वेव सम्भवः इत्येव विशेषः।

दुष वैकृते दिवा॰पर॰अक॰ अनिट्। दुष्यति इरित् अदुषत् अदुक्षत् दुदोष दोष्टा दोक्ष्यति। "श्मशानेष्वपि तेजस्वी पावको नैव दुष्यति" मनुः। "मेदं प्रजापते रेतोऽदुषत्" ऐत॰ब्रा॰ ३।३३ "राङ्कवे पट्टसूत्रे च सूचीविद्धं न दुष्यति" स्मृतिः। वैकृतञ्च यस्य यथास्वरूपं तद्वैपरीत्ये, यथा हेतोः साध्यानुमापकत्वं तद्वैपरीत्ये दुष्टत्वम् अशुद्धत्वञ्च। यथा मलादिना वस्त्रादेरशुद्धत्वम्। अशुद्धिश्च स्वरूपतः यथा मालिन्यादिना, शास्त्रविध्युल्लङ्घने दुरदृष्टजनकत्वेन वा। यथा नीलीवस्त्रादिधारणादेः शास्त्रनिषिद्धत्वात् तद्धारणे दुरदृष्टोत्पत्तेः तस्य दुष्टत्वम्। एवमन्यत्राप्यूह्यम् "दुषधातोरिवास्माकं दोषसम्पत्तये गुणः" उद्भटः दोषः। दुष्टः। "अनेकदोषदुष्टोऽपि कायः कस्य न वल्लभः" पञ्चर॰ दोषी। णिचि। दूषयति चित्तविकारे तु दोषयति दूषयति वा चित्तम्। "न च किञ्चिदेवांशं काव्यस्य दूषयन्तः श्रुतिकटादयो दोषाः, किं तर्हि सर्वमेव काव्यम्" सा॰द॰। "दोषोविचारसुलभो यदि दूष्यते तद् व्याख्या मम प्रथममेव न दूषणीया" काव्यप्र॰व्या॰ महेश्वरः "यः सौहृदे पुरुषं स्थापयित्वा पश्चादेनं दूषयते स बालः" भा॰स॰ ६२ अ॰ "यथा क्रतुषु विप्राणां सोमपानं न दूषितम्" कुला-